

Щодо ідеї створення здорового освітнього середовища

Юрій Мельник,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Здорове освітнє середовище — стан і процес діяльності освітнього закладу, що характеризується наявністю сприятливих умов щодо збереження та зміцнення здоров'я його суб'єктів...

Ситуація, що склалася зі здоров'ям населення України, значною мірою зумовлена рядом факторів, до яких належать: складні соціально-економічні умови життя; недостатність якісного медичного обслуговування; недотримання правил харчування; зниження фізичної активності; забрудненість довкілля тощо. Досліджуючи питання, пов'язані зі здоров'ям, та аналізуючи причини захворювань, слід ураховувати генетичні, фізіологічні, психологічні, соціальні, екологічні, культурно-історичні та інші фактори. Це вказує на те, що поняття «здоров'я» необхідно розглядати значно ширше традиційного (медичного) аспекту, в цілому ж ця проблема потребує комплексного вивчення. Сучасні науковці в галузі медицини, психології, педагогіки та інших напрямів, які займаються проблемами здоров'я, все більше уваги звертають на створення здорового середовища, яке вже само по собі сприяє збереженню та зміцненню здоров'я людини.

Сьогодні ініціатива збереження здоров'я беззаперечно належить системі освіти, і створення кафедр та методичних об'єднань, які займаються проблемою здоров'я в багатьох освітніх закладах, — пряме тому підтвердження. Діяльність закладів освіти спрямована на формування ціннісних орієнтацій усіх суб'єктів педагогічного процесу, серед яких пріоритет-

ними мають стати здоровий спосіб життя, культура здоров'я, створення здорового освітнього середовища.

Мета статті — дослідити проблему здоров'я в освітньому процесі; висвітлити провідні поняття з теми дослідження; ввести до наукового обігу поняття „здорове освітнє середовище”; запропонувати принципи формування культури здоров'я суб'єктів освітнього процесу, які забезпечуватимуть створення здорового освітнього середовища та сприятимуть ефективному формуванню гармонійно розвиненої особистості.

Актуальність досліджуваної теми на теоретико-методологічному рівні зростає, адже у системі освітніх установ спільне завдання гармонійного розвитку особистості штучно розділено між дошкільним закладом, загальноосвітньою школою, вищим навчальним закладом. Навіть у межах одного закладу діяльність педагогічного колективу з розвитку особистості має чимало складових, які часто-густо не скоординовані між собою. Так, діяльність викладачів фізичної культури зазвичай спрямована на фізичний розвиток, під яким розуміється формування опорно-рухового апарату, основних рухових здібностей якостей (спритність, гнучкість, координація рухів та ін.), навичок і вмінь. Друга складова — нервово-психічна — зазвичай відділена від першої

і віддана практичним психологам, хоча рухова активність багато в чому визначає розвиток організму, нервової системи і психіки, поряд з генетичним фактором і впливом сенсорної різномодальної інформації (Н. Бернштейн, 1997). Наступні дві складові — соціальна та духовна — знаходяться під впливом діяльності соціального педагога, куратора та інших суб'єктів цього складного процесу, чий вплив нерідко є нескоординованим і нецілісним.

На нашу думку, така роз'єднаність педагогічної діяльності, що стосується фізичного і психічного, соціального і духовного розвитку молоді, не може сприяти вирішенню проблеми формування гармонійно розвиненої, здорової особистості. Для вирішення цього питання освітні заклади змушені користуватися різними авторськими програмами (інтегрованими курсами), яких налічуються вже десятки, зокрема розроблені та запроваджені такі курси "Культура здоров'я" для учнів загальноосвітніх шкіл [1], "Базиси культури здоров'я" для студентів вищих навчальних закладів [2], впровадження цих курсів і реалізація педагогічної та соціально-педагогічної технологій формування культури здоров'я суб'єктів педагогічного процесу дозволили по-новому оцінити оздоровчорозвиваючі можливості вчителів, викладачів, практичних психологів та інших фахівців [3]. Проте далеко не кожний навчальний заклад впроваджує такі програми. Тому роз'єднаність дій педагогів, психологів, лікарів, які працюють у навчальних закладах, не дають можливості забезпечити поліфункціональний вплив здоров'яформуючих заходів, спрямованих на фізичний, психічний, соціальний, духовний розвиток особистості.

Перші оздоровчі освітні програми як вітчизняні, так і закордонні, переважно були орієнтовані на запобігання інфекційних захворювань, але зараз вони значною мірою поступилися місцем новим "хворобам": психологічним розладам, насильству, ризикованій сексуальній поведінці, тобто проблемам, які пов'язані з оточен-

ням. Такого роду інформація підказує напрям педагогічної діяльності, яка має бути зорієнтована на підвищення культури та збереження здоров'я всіх суб'єктів педагогічного процесу. Можливість комплексного вирішення цієї проблеми сьогодні пов'язана з діяльністю психологів, соціальних педагогів, учителів та викладачів у освітніх закладах. Орієнтація цієї діяльності на формування культури здоров'я є вкрай необхідною та безсумнівно виправданою, оскільки дозволить превентивно вирішувати цілий ряд психолого-педагогічних проблем, пов'язаних із здоров'ям, адаптацією, девіацією тощо.

Для детального вивчення досліджуваної проблеми проаналізовано стан її розробленості в працях філософів, педагогів, психологів, культурологів, медиків. У цьому розгляді важливе значення мали праці вітчизняних і зарубіжних учених, в яких відображено проблеми культури, освіти та здоров'я: філософів М. Бердяєва, В. Вернадського, Ортега-і-Гассета; педагогів Ш. Амонашвілі, А. Дістервега, Я. Корчака, Дж. Локка, В. Сухомлинського; культурологів Б. Єрасова, М. Кагана, Д. Мацумото, М. Реріха, К. Юнга; психологів А. Адлера, А. Маслоу, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Хорні; медиків і фізіологів М. Амосова, П. Анохіна, Л. фон Берталанффі, С. Громбаха та інших.

Феномен здоров'я є складним міждисциплінарним утворенням, що має зв'язки з широким спектром наукових дисциплін, різними категоріями та поняттями, такими як: здоровий спосіб життя, культура здоров'я та ін.

Аналізуючи теоретичні основи понять „здоров'я”, слід виділити роботу П. Калью [4], в якій автором наведено 79 визначень здоров'я людини, що були сформульовані представниками різних наукових дисциплін у різні часи. Він запропонував такі концептуальні моделі до визначення поняття „здоров'я”: „медична модель здоров'я”, „біомедична модель здоров'я”, „біосоціальна модель здоров'я”, „ціннісно-соціальна модель здоров'я”.

Аналіз теоретичних та методологічних основ з проблеми дослідження дозволив зробити уточнення провідних понять, зокрема таких. *Здоровий спосіб життя* — сукупність способів культурної життєдіяльності людини, заснованих на фізично-психо-соціо-духовних і вікових особливостях індивіда, зумовлених навколишнім середовищем, загально визнаними принципами та цінностями суспільства, спрямованими на потреби розвитку особистості, збереження й зміцнення індивідуального і суспільного здоров'я [3, с. 22]. У цьому визначенні під навколишнім середовищем маємо на увазі природничі, соціально-економічні, санітарно-гігієнічні умови, загально визнаними принципами суспільства — морально-етичні засади, вірування, а цінностями — культурні еталони, естетичні смаки конкретного суспільства, де проживає людина. Але здоровий спосіб життя це лише одна зі складових культури здоров'я. *Культуру здоров'я* розуміємо як складову культури людства, що включає сукупність знань філософського, педагогічного, психологічного, медичного спрямувань, збагачує духовне, соціальне, психічне, фізичне життя індивіда, сприяє формуванню особистого ставлення до здоров'я та життєдіяльності, осмисленню людиною парадигм буття [3, с. 35].

 Отже, вплив навколишнього середовища та культури здоров'я соціуму на особистість має неабияке значення для здоров'я. Велика роль відводиться освітнім закладам та валеолого-педагогічній компетентності їх працівників, які здійснюють освітньооздоровчу діяльність.

У науковій літературі все частіше зустрічаються терміни „валеолого-педагогічна компетентність” [5], „здоров'яформуєче освітнє середовище” [6], проте термін „здорове освітнє середовище” є досить новим, а отже, потребує розгляду та уточнення сутнісних ознак. За складністю свого змісту він не поступається поняттю „здоров'я”, проте на відміну від нього, він багатоелементний, тобто термін-словосполучення, складові якого мають са-

мостійну значимість, втім їх поєднання породжує принципово нове цілісне явище. Використання теоретико-методологічних підходів до дослідження складників цього терміну дозволило дослідити його сутність і дати таке визначення.

Здорове освітнє середовище — стан і процес діяльності освітнього закладу, що характеризується наявністю сприятливих умов щодо збереження та зміцнення здоров'я його суб'єктів, забезпечує гармонійний розвиток усіх складових індивідуального здоров'я, сприяє навчанню, вихованню, соціалізації, стимулює до самопізнання, самовдосконалення, творчості.

Визначені аспекти поняття роблять його фіксованим і обмеженим у змісті, що є досить важливим, якщо враховувати принцип однозначності. З точки зору аналізу побудови поняття „здорове освітнє середовище”, слід зазначити, що воно, на наш погляд, адекватно та логічно розкриває свою сутність, оскільки ми намагалися, по-перше, враховувати закони логіки при упорядкуванні, по-друге, зважати на „лексичні” фактори при уніфікації, по-третє, не використовувати запозичень з інших мов. Важливого значення набуває визначене нами поняття «здорове освітнє середовище» і за таким параметром, як термінотворення (деривація) — можливість від терміну одного рангу і рівня утворювати поняття наступних рівнів, вище та нижче за рангом.

Отже, здорове освітнє середовище характеризується складністю, динамічністю та багатокomпонентністю. Особливостями цього процесу в освітньому закладі є врахування індивідуальних та вікових властивостей суб'єктів, а також факторів впливу на особистість соціального середовища.

На підґрунті здійсненого аналізу розглянемо принципи формування культури здоров'я суб'єктів освітнього процесу, реалізація яких, на нашу думку, забезпечуватиме створення здорового освітнього середовища та сприятиме ефективному формуванню гармонійно розвиненої особистості:

1. Взаємопроникнення та взаємозумовленість рівнів культури здоров'я. Цей принцип вказує на те, що між рівнями культури здоров'я існує інтеграційний зв'язок. Культура здоров'я вищого рівня впливає на культуру здоров'я нижчого, проте від нижчих рівнів залежать вищі, оскільки особистість є соціальним суб'єктом, який виступає творцем суспільної культури, зокрема культури здоров'я родини, громади, нації, людства.

Шляхи реалізації принципу:

> Сприяння розвитку культури здоров'я особистості студентів.

> Проведення виховних заходів та впровадження навчальних програм, які б залучали молодь до надбань культури здоров'я родини, суспільства, нації.

2. Взаємовпливу та взаємодії культури здоров'я викладачів і студентів. Цей принцип передбачає залучення всіх суб'єктів освітнього процесу до співпраці та взаємодії, що сприятиме інтеграції та засвоєнню культури здоров'я оточення, відповідно до соціокультурного середовища, розвиватиме активність і безпосередньо впливатиме на становлення культури здоров'я студента.

Шляхи реалізації принципу:

> Наслідування традицій та правил суспільства, сім'ї щодо збереження та зміцнення здоров'я.

> Особистий приклад викладачів у формуванні культури здоров'я студентів.

3. Спрямованості культури здоров'я на розвиток особистості студента. Цей принцип передбачає залучення всіх студентів до здобутків культури здоров'я, що сприятиме розвитку особистості кожного з них. Він полягає в тому, що в освітньому процесі педагогічний колектив здійснює цілеспрямований вплив на студентів, через залучення їх до основ національної культури здоров'я, що забезпечує сприятливі умови для всебічного розвитку особистості студента.

Шляхи реалізації принципу:

> Цілеспрямованість та систематичність соціально-педагогічної діяльності педагогічного колективу з проблеми фор-

мування культури здоров'я.

> Проведення психолого-педагогічного моніторингу розвитку в особистості інструментальних, міжособистісних, спеціальних компетенцій.

4. Впровадження навчальних дисциплін (наприклад, "Базиси культури здоров'я") та спецкурсів про культуру, людину та її здоров'я для студентів вищих навчальних закладів. Цей принцип розкриває та забезпечує субстанціональну єдність різних навчальних дисциплін щодо питань культури здоров'я, сприяє оволодінню та систематизації студентом знань про людину, суспільство, культуру.

Шляхи реалізації принципу:

> Врахування міжпредметних зв'язків у процесі навчання студентів вищих навчальних закладів.

> Розробка та впровадження дисциплін, спецкурсів про культуру, людину та її здоров'я, спрямованих на всебічний розвиток особистості студентів.

5. Відповідності навчального навантаження особистому стану здоров'я студента (не нашкодь!). Цей принцип вимагає врахування стану фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я студента, сприяє вирішенню питань збереження здоров'я студентів у освітньому процесі вищого навчального закладу.

Шляхи реалізації принципу:

> Проведення психолого-педагогічного моніторингу і діагностування студентів.

> Створення сприятливого освітнього середовища щодо збереження та зміцнення здоров'я студентів.

6. Спрямованості соціального виховання на формування культури здоров'я студентів. Цей принцип передбачає залучення виховного потенціалу соціального середовища та створення спеціальних умов для цілеспрямованого формування культури здоров'я студентів у освітній діяльності вищого навчального закладу.

Шляхи реалізації принципу:

> Врахування факторів соціокультурного середовища, а також основних чинників формування культури здоров'я студентів.

> Створення матеріальних, духовних, організаційних та інших умов для формування культури здоров'я студентів.

7. Гармонії та цілісності фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я студента. Цей принцип спрямований на гармонійний розвиток усіх складових особистості студента, сприяє цілісності взаємовідношень між усіма його сферами, вказує на необхідність гармонійного впливу на різні сфери особистості студента, зберігаючи і розвиваючи їх як єдине ціле.

Шляхи реалізації принципу:

> Створення сприятливих умов для всебічного, гармонійного розвитку студентів. Реалізація програм з розвитку та корекції особистості студента.

> Стимулювання студентів до самопізнання, самовдосконалення, творчої діяльності на основі сучасних наукових досягнень психології та педагогіки.

Розробленість теоретико-методологічних положень означеної проблеми забезпечуватиме системність та цілеспрямованість цієї діяльності, що сприятиме реалізації провідної ідеї — створенню здорового освітнього середовища в сучасних соціокультурних реаліях навчальних закладів. Це також забезпечуватиме розвиток особистості, допомагатиме збереженню та зміцненню її здоров'я. Одним з найефективніших засобів вирішення цієї проблеми вбачаємо як створення в освітніх закладах здорового освітнього середовища, так і культивування в ньому індивідуально-соціально-духовного здорового способу життя студентів, що базуватиметься на вищезазначених принципах формування культури здоров'я суб'єктів освітнього процесу.

Таким чином, на основі теоретико-методологічного аналізу досліджено проблему здоров'я суб'єктів освітнього процесу, введено до наукового обігу поняття „здорове освітнє середовище”, запропоновані принципи формування культури здоров'я суб'єктів освітнього процесу. Багатогранність і багатоаспектність цієї

діяльності відкриває великі перспективи для вивчення й проведення подальших досліджень за цією тематикою.

В роботі ми досліджували переважно педагогічний та психологічний аспекти, лише порушивши питання про вивчення інших. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми здорового освітнього середовища.

Література

1. Мельник, Ю. Б. Культура здоров'я : авт. прогр. факультативу для учнів 1-4 кл. / Ю. Б. Мельник. — Харків : ЕДЕНА, 2002. — 52 с.
2. Мельник, Ю. Б. Базиси культури здоров'я : робоча прогр. курсу для студ. ВНЗ, слухачів ін-тів післядипломної освіти, ФПК / Ю. Б. Мельник. — Харків : ХОГОКЗ, 2007. — 16 с.
3. Мельник, Ю. Б. Концептуальні засади формування культури здоров'я особистості молодшого школяра : монографія / Ю. Б. Мельник. — Харків : ХОГОКЗ, 2012. — 244 с.
4. Калью, П. И. Сущностная характеристика понятия «здоровья» и некоторые вопросы перестройки здравоохранения : обзорная информация / П. И. Калью. — М., 1998. — 67 с.
5. Давидова, Т. М. Валеолого-педагогічна компетентність вчителів як один із аспектів здоров'яформуючого освітнього середовища / Т. М. Давидова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки / Чернігівський держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Чернігів, 2008. — Вип. 53. — С. 78 — 81.
6. Свячена, С. М. До питання створення здоров'яформуючого освітнього середовища / С. М. Свячена // Психолого-педагогічні проблеми в освітньому процесі : зб. наук. ст. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. — Харків : ХНПУ; ХОГОКЗ, 2012. — С. 259 — 264.

15.02.2013